

Beszámoló

a 2012. április 23. és 2012. június 25. közötti római és vatikáni kutatások eredményéről

1. Név

Alulírott, dr. Bak Borbála 2012. április 23. és 2012. június 25. között a Klebelsberg Kunó-Ösztöndíj segítségével Rómában és a Vatikáni Levéltárban a XVI–XVII. századi térképtörténetre, valamint a magyar térképekkel kapcsolatos római metszet- és könyvkiadásra vonatkozó kutatásokat végeztem.

2. A kutatás témája

2.1. A téma forrásainak feltárását 2005-ben a Biblioteca nazionale centrale (Roma) térkép-hungaricáinak összegyűjtésével kezdtem. A munka folytatására 2007-ben és 2010-ben nyílt lehetőségem. Az újabb kutatások során a római könyvtárak és a Biblioteca Apostolica Vaticana anyagában olyan, ugyan addig is ismert lapoknak újabb példányait sikerült megtalálnom, amelyeket korábban itthon nem regisztráltak. Az anyaggyűjtés és a feldolgozás mindinkább Magyarország első térképének, az ú. n. *Lázár-térkép* római kiadásainak, a térképek készítésében résztvevő személyek adatainak feltárását és az ú. n. Lafreri (Lafrery)-gyűjteményeket (atlaszokat) helyezte érdeklődésem előterébe. Továbbá mindinkább fontosnak ítéltém az egyes térkép-állapotok metszettörténeti elkülönítését is, amelynek segítségével remélhetőnek gondoltam és gondolom az egyes térképek esetleges datálását. Az eddigi kutatási eredményeimről több tanulmányban számoltam be.¹

2.2. A 2012. évi ösztöndíjra pályázva a már megkezdett munka folytatását jeleztem. A kutatási tervemben a következő címszavak szerepeltek:

2.2.1. – a Magyarországot ábrázoló első térkép római kiadásainak további felkutatása és az egyes térkép-állapotok összehasonlítása;

2.2.2. – a Magyarországot ábrázoló anonim térképlapok szerzőségének lehetőség szerinti meghatározása;

2.2.3. – az Antonio Lafreri (Lafrery) metszet- és könyvkiadó, valamint a Magyarországot bemutató lap kapcsolata;

¹ Roman Editions of the Lazarus Map. In *Térkép – Tudomány. Tanulmányok Klinghammer István professzor 65. születésnapja tiszteletére. Map – Science. Papers in Honour of the 65th Birthday of Pfor. István Klinghammer. Karte – Wissenschaft. Festschrift zum die [sic!] 65. Geburtstag zu Ehren von Prof. István Klinghammer*, szerk. / Ed. / Hrsg.: Zentai László–Györfy János–Török Zsolt, Bp., 2006, ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék, 31–42. p. (Térképtudományi Tanulmányok 13 – Studia Cartologica 13.) (Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszékének évkönyve.); *Roman Editions of the Lazarus Map*. (A tanulmány internetes közreadásához – a Studia Cartologica köteteként – 2007 októberében kértek hozzájárulást.) Elérhetősége: http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/sc/sc13/04borbala_bak.pdf; *Lázár secretarius térképének római másolatai és egy francia metszetkiadó a 16. századi Rómában*. In *Auxilium historiae. Tanulmányok a hetvenesztendő Bertényi Iván tiszteletére*, szerk.: Körmeny Tamás – Thoroczkay Gábor, Bp., 2009. (2010.), Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, 35–48. p.; *Roman Copies of the Map of Lazarus Secretarius and a French Publisher of Prints in 16th Century Rome*. In *Acta Historiae Artium*. Tomus 52. 2011. 199-213. p.

- 2.2.4. – Pirro Ligorio térképeinek összegyűjtése;
- 2.2.5. – a Tramezzini nyomda térképkiadványainak áttekintése;
- 2.2.6. – Sebastiano Re metszetei és a Magyarország térkép;
- 2.2.7. – térképhungaricák felkutatása.

2.3. A kutatási terv egyes pontjai szorosan összefüggnek egymással. Az eddigi munkám alapján ugyanis úgy látom, hogy nem elegendő – bármennyire is fontos – egy-egy XVI–XVII. században kiadott Magyarország térképet önmagában, a hagyományos térképtörténeti szempontok szerint tanulmányozni, hanem szükséges ezeknek a lapoknak mint metszeteknek és a kor egész metszetkiadásában való elhelyezésüknek minél többoldalú vizsgálata. Ettől a módszertől várható, hogy a most még megválaszolatlan kérdésekre esetleg feleleteket is kapjunk.

Ugyancsak az eddigi kutatásaim győztek meg arról, hogy – amennyiben erre lehetőség nyílik – feltétlenül nagyobb mennyiségű, valamilyen módon egymással kapcsolatban álló metszetet, térképet érdemes egységként kezelve elemezni. A mostani kutatásaim során is igyekeztem a két alapelvet egymással összehangolni.

3. A kutatás helyszíne

- 3.1. Accademia Nazionale dei Lincei – Biblioteca (Biblioteca dell'Accademia Nazionale dei Lincei e Corsiniana di Roma) (Biblioteca Lincei)
- 3.2. Biblioteca Angelica
- 3.3. Bibliothèque de l'École française de Rome
- 3.4. Istituto Nazionale per la Grafica (Calcografia Nazionale con il Gabinetto Nazionale delle Stampe)
- 3.5. Archivio Segreto Vaticano

4. A kutatás ideje, időtartama

2012. április 23. és 2012. június 25. között tartózkodtam Rómában. A kutatásra fordítható időt a számos ünnepnap, a gyűjtemények esetenkénti különböző, főként kulturális rendezvények miatti zárva tartása és az általában jellemző rövid nyitva tartás nem egyszer csökkentette.

5. A kutatott gyűjtemények, az átnézett irat- és dokumentumállagok s a találatok ismertetése (tételes találati jegyzékkel)

5.1. A kutató munkám legjelentősebb részét a Biblioteca dell'Accademia Nazionale dei Lincei e Corsiniana di Roma régi nyomtatványok gyűjteményében végeztem.

2010-ben, közvetlenül a hazautazásom előtti nap sikerült a könyvtár 29.K.1 jelzetű térképgyűjteményéhez hozzájutnom és kézbe vennem. Akkor azonban az idő rövideje miatt az érdemi áttekintésre nem volt módom. Az anyag nagysága, a XVI. és XVII. századi térképlapok jelentősége a munka érdemi megkezdésére és mindenképpen egy részletes feldolgozásra készítetett.

A 29.K.1 jelzetű, folio formátumú kötet gerincén szereplő felirat szerint a gyűjteménybe XVI–XVII. századi anonim földrajzi térképmetszetek kerültek összefogásra. Az előzéklapon szereplő XIX. századi bejegyzés 96 nyomtatott lapot jelez. A gyűjtemény – a XIX. századi 3

szokások szerinti gyakorlatnak megfelelően – csomagolópapír vastagságú lapokra ragasztott, rézmetszetről nyomtatott térképekből áll. A térképeket az Accademia Lincei acélbélyegzőjével számozták – 12470-től kezdődően.

A gyűjtemény átnézése azt mutatta, hogy a kötetben szereplő térképek tematikus rendbe rendezetten, az azonos területet bemutató lapok közel a megjelenés kronológiáját követve kerültek bekötésre. A felragasztott lapok egy része – a külső jegyek alapján – korábban önálló lehetett, míg másik része atlaszokból, bekötött kötetekből kerülhetett ki. A térképek közül jelenleg 11 lap hiányzik. Ezek tartalma a kötet vegyes jellege miatt nem állapítható meg.

A 12470-es lap után 6 folio nagyságú, számozatlan, szöveges oldal következik, amelyek különböző földrajzi nevek csoportosítását tartalmazzák. A névmutatóknak minősíthető lapok nem a kötetben szereplő metszetekhez tartoznak. Egy részüket Velencében, más részüket pedig Rómában nyomtatták az 1500-as években.

Az első számozott (12470) lapon egy címoldal szerepel, Geografia... kezdetű szöveggel, amelyet mitológiai és allegorikus alakok, köztük Atlas alakja vesz körbe. A 12471-es lap hiányzik a kötetből. A 12472-es lapon két Ptolemaios-típusú világtérkép található. A 12473-as és a 12474-es lapok a „modern” (azaz nem az ókori) Itáliát ábrázolják, majd Itália egyes tartományainak, területrészeinek térképei következnek (12475-től, amelyen Piemonte szerepel, 12502-ig, a Szicíliát bemutató lapig). A 12503-as számú térkép (Malta) után a 12506-os lappal bezárólag (Elba) az Itália körüli szigetek térképei találhatóak.

A következő lapok az Itálián kívüli területek ábrázolásai, amelyek közül az első Dalmáciát és Horvátországot ábrázolja (12507) (megjelent [1565-ben]) és amely *hungaricum*nak minősíthető. A következő térképek fokozatosan észak felé haladva mutatják be Európának mind távolabbi részeit.

A 12513-as lap egy Rómában közreadott, *1559-es Hungaria térkép* (NOVA / DESCRIPTIO / TOTIVS / HVNGARIAE / ROMAE. M. D. LVIII), amelynek a *létezéséről eddig a hazai szakirodalom nem szólt, itthon a példány létezése eddig nem volt ismert*. Maga a térkép a Lázár-féle lap római kiadásai közül az anonim (szerző nélküli) térképek sorába sorolható. Az anonim térképek legkorábbi állapotához tartozik, mivel Pécs még nem szerepel az ábrázolt települések között.

A 12514 és 12515 számú lapok sajnálatos hiánya után a 12516-os lap Lengyelországot mutatja be, majd egy Európa térképet (12517) követően a földrész északi és nyugati területeit ábrázoló metszetek következnek. Egyiptom térképe (12545) után a Földközi-tenger nagyobb szigeteit ábrázoló lapokat soroltak a gyűjteménybe, amelyet még a Biblia földrajzához kapcsolódó lap (12560) beiktatása tesz teljessé. A kötet utolsó lapja (12565) hiányzik.

A kötetben szereplő – a 12470-es lappal kezdődő és a 12565-ös lappal záruló – számozott térképek közül a következők hiányoznak: 12471, 12514, 12515, 12521, 12536, 12546, 12547, 12548, 12561, 12562 és 12565.

A gyűjteményben található valamennyi térképről leírást készítettem. A leírások tartalmazzák a térképek „címére”, a térképi ábrázoláshoz kapcsolódó szöveges adatokra, az ajánlásokra, a kiadásra vonatkozó adatokat, betűhív formában, a sormetszeteket és a lapon elfoglalt helyüket jelölve. Feltüntettem a fokbeosztásra, a méretarányra, az aránymértékre, az esetleges rövidítésekre, jelrendszerre utaló adatokat, valamint a térképeken esetlegesen szereplő, díszítő elemek jellegzetességeit. Utaltam minden esetben a térkép korábbi állapotára, esetenkénti „keretezésére”. A térképek vízjele a felragasztás következtében nem állapítható meg.

A gyűjtemény egésze – bár ennek pontos megítélése csak az anyagról készítendő teljes adatbázis alapján várható – olyan XVI. században készített térképlapokat tartalmaz, amelyek jelentős hányada ugyanakkor a térképnek különböző korból származó levonata. A metszetek nyomatai az egész anyagot tekintve, többségében a későbbi évekből származó variánsokat tartalmazza. Ez a körülmény jó összehasonlítási alapot kínál a lapok korábbi variánsaival, az azokhoz képest bekövetkezett esetleges változások, változtatások megállapítására. Ezen kívül

jó eredmény várható annak elemzése alapján is, hogy a XVI. századi legjelentősebb metszet- és térképkiadók nyomólemezei hogyan vándoroltak a XVI–XVII. században és milyen új lemeztulajdonosok, kiadók gyűjteményébe kerültek.

A ma ismeretlen szerzőjű, a kiadóra, kiadásra vonatkozóan is csekély adatot tartalmazó Hungaria térképünk pontosabb datálása, esetleg egyértelműen kiadóhoz, metszőhöz kötése is remélhető a kötet egészének teljes feltárása alapján. A XVI. századi Róma egyik legjelentősebb metszetkiadójának, Antonio Lafrerinek a hagyatéka, a tulajdonát képező egykori nyomólemezei örököseihez kerültek, akik azután az örökséget vagy tovább hagyatékozták, vagy eladni kényszerültek. Ezek a változások, a kései lemeztulajdonosok, a nyomdák, a kiadók szerepét, a lemezek vándorlásának bemutatását is nagy valószínűséggel nagyon jól megragadhatóvá teszik.

Ugyancsak a gyűjtemény egészének áttekintése vetette fel bennem annak a kérdésnek a tisztázását, hogy a korban mit jelentett az egy-egy metszeten feltüntetett privilégium fogalma. A jelenlegi anyaggyűjtésem alapján a 29.K.1 gyűjtemény lapjain szereplő, a privilégiumokra utaló, és általam lemásolt szövegek nyújthatnak e tekintetben némi következtetés levonására alapot. A gyűjteményben viszonylag kevés azoknak a lapoknak a száma, amelyek a privilégiumra vonatkozóan is tartalmaznak utalást, ugyanis mindössze hét térképen és egy földrajzi névmutatón szerepel a római, míg egy térképen és két névmutatón a velencei privilegizálásra vonatkozó szöveg. Feltűnő egyébként, hogy a korábbi kutatásaim során, a más gyűjteményekben gyakran feltűnő jelentősebb számú velencei nyomtatványokból a Biblioteca Lincei gyűjteményében mennyire kevés szerepel. Az a XVI. századi gyakorlat, amely a velencei és a római metszetkereskedelem szoros kapcsolatát mutatták számomra, a jelen kötet anyaga alapján nem mutatkozik meg. Ennek egyik oka esetleg a XVII. században bekövetkezett változásokban keresendő. Mind ez utóbbinak, mind a kiváltságolás gyakorlatának tisztázása további kutatást igényel és további kutatásra érdemes.

A gyűjtemény lapjaihoz párhuzamok keresésére szolgált a 82 = I = 1 jelzetű *atlasz*, [Ortelius, Abraham] *Theatrum orbis ... 1602. évi spanyol nyelvű kiadása*. A példány erősen használt. Az atlasz – összevetve a Biblioteca Angelica latin nyelvű Ortelius-atlaszaival – nem egyszerű fordítást jelent. A kötet 18 lappal bővített, a térképek hátoldalára került szövegek spanyol fordításban közreadott változatáról van szó. Az atlasz – a tartalomjegyzéke szerint – 118 térképet tartalmazott, jelen formájában egyes lapjai hiányoznak. A kötetről összefoglaló leírást, a térképekről – részben a kutatásra fordítható idő, részben az egyéb, itthon is tanulmányozható párhuzamok miatt – rövidített formában készítettem följegyzést. *Hungariának* minősül a kötetben a 95. lapon szereplő *Illyricvm – Zsámboki-féle térképe*, a 96. lapon található *Szlavónia, Horvátország, ... térképe Hirschvogel munkája*, a 98. lapon a *Wolfgang Lazius-féle* és a 99. lapon a *Zsámboki-féle Magyarország térkép*, valamint a 101. lap *Erdély térképe*, ugyancsak *Zsámbokitól*. Ezek közül a legrészletesebb leírást a 99. lapról készítettem.

A források mellett a keresett szakirodalomból ebben a könyvtárban kaptam meg az *Il Gabinetto Nazionale delle Stampe*, (Roma, 2001) című kötetet, amelynek a Ginevra Mariani által írt tanulmányáról, valamint a nyomtatásban közölt forrásokról fénymásolatot is kértem, amelyet elkészítettek és megküldtek számomra.

Az Accademia Nazionale dei Lincei könyvtárában a munkámhoz minden esetben messzemenően udvarias, nagyvonalú segítséget és támogatást kaptam. A kért kötetet minden alkalommal szinte azonnal, várakozás nélkül vehettem kézbe. Valamennyi tájékoztató jellegű kérdésemet haladéktalanul igyekeztek megválaszolni. A munkát csak a könyvtár nyitvatartási ideje nehezítette, ugyanis kutatásra hétfőn, kedden, szerdán és pénteken csak 9–13 óráig, illetve csütörtökönként 9–17 óráig van lehetőség.

5.2. Biblioteca Angelica

A könyvtár anyaga nem csupán a gyűjtött forrásai és az itt elérhető szakirodalom miatt volt érdemes a kutatásra. Nyitvatartási ideje (hétfőn, pénteken és szombaton 8:30–13:45; kedden, szerdán, csütörtökön 8:30–19:00) egyes napokon jól kiegészítette az Accademia Nazionale dei Lincei könyvtárának nyitva tartását. Nehézséget jelentett azonban, hogy a könyvtár olvasótermében gyakran tartottak hangversenyeket, előadásokat és ezért az a próbák, a berendezés miatt egész nap zárva maradt. A kollégák segítőkészségének és a már korábban itt végzett kutatásaim alapján szerzett tájékozottságomnak köszönhetően azonban ilyen esetekben is módot biztosítottak arra, hogy az anyag jelzetének ismeretében, a munkaszobák közötti kisebb méretű teremben a tanulmányozni kívánt anyagot megkapjam.

A Biblioteca Angelica két olyan gyűjteményt is őriz, amelyek jól kiegészítik az Accademia Nazionale dei Lincei könyvtárában tanulmányozott 29.K.1. kötetet anyagát. Az egyik, a BB 20.3 jelzetű a *Carte Geografiche* utólagos címet kapta. A gyűjtemény 24 térképet tartalmaz – köztük egy, már általam korábban is ismertetett *anonim Magyarország lapot*. A kötetben a Lafrerihez kapcsolható térképek korai státusai mellett a Lincei Könyvtár anyagánál nagyobb számban találhatóak velencei kiadású térképek, valamint Pirro Ligorio által rajzolt, Sebastiano Re által metszett és Michele Tramezino kiadásában megjelent térképek. A három utóbbi személy térképei különösen a Lázár-térkép római kiadásainak első római másolatai miatt fontosak.

A másik, ugyancsak vegyes lapokat tartalmazó gyűjteménye a könyvtárnak a Bancone Stampe N. S. 56 jelzetű kötet. Ennek 40 számozott lapja között ugyancsak számos, az összehasonlításra példát adó térkép található. (A kötetből a 19., a 28., a 29., és a 39. lap hiányzik.) Az anyag jellege hasonló a BB 20.3 jelzetű gyűjtemény anyagához, de a térképeket több, városábrázolás, veduta is kiegészíti, amelyeket szerzőik, kiadóiuk kapcsolnak ehhez a csoporthoz. A kötetben találtam egy olyan *Magyarország térképet*, amely a Lázár-térkép *első római másolatainak* (rajzolta *Pirro Ligorio*, metszette *Sebastiano Re*, kiadó *M. Tramezini*) példányszámát gyarapítja. A lap kissé sérült, az alsó harmadában keskeny vonal mentén szakadt.

Mindkét kötetben számos olyan, elsősorban Velencében közreadott térkép szerepel, amelyek utalnak a metszetek privilégiummal közreadott voltára.

A könyvtárban segítséget jelentett azoknak a kézikönyveknek az elérése, amelyek a tanulmányozott metszetek szerzőivel, kiadóival, példányaival kapcsolatos ellenőrzést, tájékozódást tették lehetővé.²

Ugyancsak a különböző térképkiadások párhuzamba állítását tették lehetővé a könyvtár Ortellius atlaszai. A Biblioteca Angelica két *Ortellius Theatrum orbis terrarum* című munkát őriz. Az egyiket 1601-ben, a másikat 1603-ban latin nyelvű magyarázó szövegekkel adták közre. Az 1601-es példány hiányos, az 1603-as azonban teljes. Így az ugyancsak hiányos 6 spanyol nyelvű atlaszhoz szerencsés párhuzamként szolgáltak. A spanyol nyelvű kiadásban is jelzett *hungaricumok*nak minősülő lapok a latin nyelvű kiadásokban is szerepelnek.

A könyvtár munkatársai a kutatásaimat mindenben messzemenően támogatták. Segítőkészségük a gyakori zárva tartások idején éppen úgy megmutatkozott, mint a kért anyagok gyors kikeresésében. Számtalanszor tették félre számomra a köteteket a szokott példányszámon felül is, hogy ezzel is segítsék az összehasonlító munkámat. A kért fényképezés alkalmával sem a megrendelés, sem a munka lebonyolítása nehézségbe nem ütközött, kéréseimet indokoltnak tartva, azok teljesítését segítették.

² A kézikönyvek közül a legfontosabbak: Francesco Ehrle, *Roma prima di Sisto V. La pianta di Roma Du Pérac-Lafreiry del 1577. Riprodotta dall'esemplare esistente nel Museo Britannico*, Roma, 1908. Ebben a szerző számos levéltári forrást is közreadott nyomtatásban. – A legjelentősebb itáliai Lafreri-gyűjteményeket, a firenzeieket feldolgozó katalógus Fabia Borroni Salvadori munkája. Fabia Borroni Salvadori, *Carte, piante e stampe storiche delle raccolte Lafreriane della Biblioteca Nazionale di Firenze*, Roma, 1980. A katalógus mintaként is szolgálhat egy hasonló jellegű kiadvány elkészítéséhez.

5.3. Bibliothèque de l'École Française de Rome

A könyvtár a Római Magyar Akadémia igazgatója, Molnár Antal javaslatára kerestem fel és az ő közvetlen, személyes segítségével köszönhetően, azonnal lehetőséget is kaptam a gyűjtemények használatára. A hétfőtől péntekig 10 és 19 óra között nyitva tartó könyvtár ideális lehetőséget biztosít a kutatásra. Az anyag használatát rendkívül megkönnyíti az a körülmény, hogy az állomány legnagyobb része szabadpolcra azonnal levehető. A kutatás szempontjából számomra különösen a szakirodalom elérését könnyítette meg. Jelentős a gyűjtemény folyóirat állománya. A már ismert feldolgozások mellett a könyvtár igen jól használható elektronikus katalógusa további fontos és itthon nem elérhető kiadvány felkutatását is lehetővé tette. Kiemelkedő jelentőségű volt számomra az egyetemes történelemre, az Itália és egyes tartományai történetére, a földrajzra és kartográfiára, valamint a könyv- és nyomdászattörténetre vonatkozó anyagba való betekintés. A legfontosabb munkák közül néhányat sikerült átnézni, volt olyan, amelyet az olvasottak alapján megvásároltam. Valamennyi fontosnak ítélt kiadványról – akkor is, ha az elolvasásra az időm nem adott lehetőséget – bibliográfiai leírást készítettem.

5.4. Istituto Nazionale per la Grafica (Calcografia Nazionale con il Gabinetto Nazionale delle Stampe)

A Grafikai Intézet anyagát egy intézménytörténeti tanulmányban olvasottak alapján gondoltam kutatásra érdemesnek. Az Intézet mai formájában 1975-ben alakult a Calcografia Nazionale és a Gabinetto Nazionale delle Stampe összevonásával.

A Calcografia 1738-ban jött létre és – a világon egyedülálló módon – napjainkig őrzi azokat a XVII-XVIII. századtól kezdve fennmaradt nyomólemezeket, amelyeket a metszők a sokszorosított grafikai lapok nyomtatásához készítettek. A Gabinetto Nazionale delle Stampe 1895-ben alakult. Ekkor a Corsini palotában addig egységesen őrzött gyűjteményt megosztották és a régi festményektől elkülönítetten kialakították a rajzokat és a metszeteket gyűjtő új intézményt. Azok a metszetek – így például a térképek is –, amelyeket a művészi érték szempontjából kevésbé találtak értékesnek, a Corsini könyvtárban maradtak és ezek jelenleg a Biblioteca Linceiben – kutathatóak. A művészi értéket képviselő metszetek átkerültek a mai Grafikai Intézet elődjébe.

A Grafikai Intézet gyűjteményeit számomra két forrás szempontjából gondoltam érdekesnek. Az egyik a nyomólemezek gyűjteménye, amelytől azt reméltem, hogy esetleg egyes lemezekon látható a korábbi lemeztulajdonos nevének töredéke, monogramja, olyan esetleges törlések, amelyek a nyomatokon már nem látszanak. A másik kutatásra érdemes anyag a metszetek gyűjteménye, amelybe a XIX. századi válogatás bizonytalannak tűnő szempontjai miatt – úgy gondoltam –, esetleg bekerülhettek térképek is. Ezen kívül a metszetek készítői, a lemeztulajdonosok, a kiadók természetesen azonosak a korabeli térképek és a művészi értéket képviselő nyomatok esetében. Így azt reméltem, hogy például a privilégiumokra vonatkozóan, vagy a kartográfiai anyag datálásához a térképeket készítő metszők, a nyomtatványokat árusító kiadók művészi értékű munkáiban, kiadványaiban található adatokat. 7

A Grafikai Intézetben kutatni csak előzetesen egyeztetett konzultáció után lehetséges. Az igazgatóságtól, majd a referensektől kellett először időpontokat kérnem. Az Intézetben belül biztonsági okokból csak kísérettel, illetve engedéllyel lehet közlekedni. A referensek rendkívül készségesen segítettek az általam kért anyag felkutatásában. Az Intézetnek belső, részletes, számítógépes adatbázisa is van, amelyből a referensek kereshetik ki a kért anyag jelzeteit. Az általam keresett anyag jelzeteinek felkutatásában a kollégák mindig rendkívül készségesen segítettek és a kikért dokumentumokat mindig azonnal kézhez kaptam. A nyomtatványok kutatására az első konzultáció után, délelőtt 9, vagy 9:30 és 13 óra között, illetve néhány alkalommal még 14 és 15 óra között nyílt lehetőségem.

Először a Calcografia Nazionale anyagában a számomra érdekesnek tartott nyomólemezeket néztem meg. A referens segítségével sikerült megállapítani, hogy *Pirro Ligoriótól* nyomólemez nem maradt fent. A *Tramezzini* kiadások közül hétnek ismert a nyomólemeze (ezek jelzete: FC 70324, FN 29155, FC 132212, FN 5187, FC 69822, FN 5192 és FN 1414). A *Lafreri hagyatékából Orlandihoz került lemezek* közül ugyancsak hét található a gyűjteményben (jelzetük: VIC 198/2, 198/2R, VIC 198/3, VIC 198/4, VIC 127, VIC 209 /rongált/, VIC 28). Végül *Duperac metszetének Lafreri kiadásából* nyolc lemez alkot egy sorozatot (VIC 1439/1–8).

A lemezeket csak a hűtött pinceraktárban lehetett kutatni a szállítólift meghibásodása miatt, az egyik munkatárs felügyelete mellett. A lemezekről rövid feljegyzéseket készítettem. Közöttük térkép sajnos nem volt. A rendelkezésemre álló rövid idő és a körülmények miatt – amennyiben a lemezekről készült nyomatot is sikerülne megtalálni – a kutatást feltétlenül megismételném, mert az eredményt jelenleg nem érzem megnyugtatónak és elégségesnek. Úgy tűnik azonban, hogy a forrásnak ez a típusa számomra nem tartalmaz annyi adatot, mint amennyit előzetesen reméltem.

A Gabinetto Nazionale delle Stampe anyagában a térképekkel kapcsolatos személyekhez köthető metszeteket kerestem. A források száma rendkívül magas, a kutatóteremben dolgozó kolléganők készségesen kikeresték a belső adatbázisból a vonatkozó jelzeteket. Ezeknek csak kisebb hányadát tudtam megfelelő módon megnézni, a rendelkezésemre álló, több szempontból is korlátozott idő alatt.

A nyomatok egy része önálló lapként, passzpartúval ellátva, dobozokba került elhelyezésre. Más része az anyagnak a Biblioteca Lincei térképei alapján már leírt, nagyalakú kötetekben, vastagabb papírra felragasztott formában kutatható. Az anyag mennyisége és a rendelkezésemre álló idő rövideje miatt sajnos csak válogatással kutathattam ebben a rendkívül gazdag és érdekes anyagban.

A munkát a 31-es számú dobozzal (Sc.31) kezdtem, amelyben 26 nyomat található. A metszetek mindegyikén sorszám szerepel, de mivel a lapok szabadon tanulmányozhatóak, a sorrend állandóan változik. A lapok jelentős része *Lafreri*hez kapcsolódik, az ábrázolások témáját főként a *római, itáliai ókori emlékek* adják. A lapokról a térképekhez hasonló leírást készítettem, majd néhányról fényképfelvételt is.

A kötetek közül csak kettőbe (26H27, 44H19) tudtam belenézni és néhány lapnak a témáját, címét följegyezni. Ezekben a kötetekben – az előzetes várakozásaimnak megfelelően – számos térkép, városlaprajz is található. Egy későbbi időpontban mindkét kötetet feltétlenül szeretném alaposan átnézni.

A kiemelkedően érdekesnek ítélt lapokról szerettem volna fényképeket kérni. Ezért a Fényképtár munkatársnőjével kellett megnézni, hogy korábban készültek-e már felvételek a keresett metszetekről, illetve ezek milyen minőségűek. Végül a kolléganő tanácsára lemondtam a fényképeztetésről – egy-egy felvétel ára rendkívül magas, mivel az összeg 8

megállapításánál a publikálás esetére szükséges jogdíjat is azonnal ki kell fizetni. Végül engedélyezték, hogy saját magam készítsek felvételeket, amelyekért térítési díjat egyáltalán nem számítottak föl.

A Grafikai Intézetben végzett, kényszerűen rövid ideig tartó kutatásaim alapján az a véleményem alakult ki, hogy a Biblioteca Lincei térképeinek feldolgozását követően, az ott található forrásokat feltétlenül ki kellene egészíteni az Intézet anyagának alapos átnézésével. Különösen indokoltnak érzem ezt a két gyűjtemény korábbi, történeti kapcsolata miatt.

5.5. Archivio Segreto Vaticano

A kutatási témára vonatkozó levéltári anyagok közül a Vatikáni Levéltárban gondoltam tájékozódni. A nyomdászoknak, a kiadóknak adott római privilégiumok feltárásának lehetőségeit igyekeztem megtalálni. Ez a magyar vonatkozású térképek esetében azért is fontos és – véleményem szerint – kutatandó kérdés, mivel éppen az egyik, Pirro Ligorióhoz és Tramezinihez kapcsolódó könyvben olyan privilégium szövegét találtam, amelyik utal többek között egy Magyarország-térkép kiadására is.³ Mivel a római nyomtatványok kiadására vonatkozó kiváltságokat a pápától kellett elnyerni, természetesnek látszott, hogy a kutatást a Vatikáni Levéltárban kell végezni.

A szakirodalom tanulmányozása tette egyértelművé számomra a már korábban is sejtett római privilegizálási gyakorlat kutatásának nehézségeit. Míg ugyanis Velencében a XVI. században már külön intézmény foglalkozott a privilégiumok kibocsátásával, és így ennek levéltári anyaga egységesen fennmaradt, addig Rómában a pápától kapott kiváltságok teljesen különböző formában jelentek meg. Az általam, az átnézett térképek és könyvek alapján összegyűjtött privilégium-típusok, amelyek *bullae*, *motus proprius*, *constitutio*, *statutum*, *revocatio*, *ordinatio*, *declaratio*, *institutio*, *relazione*, *litterae*, *bando*, *breve*, *capitulum*, *chirografo*, *edictum*, *indice* elnevezéssel szerepelnek a nyomtatványokon, elvileg különböző hivataloktól voltak elnyerhetőek. Végül a Fejérdy Andrással, a Fraknoi Intézet igazgatójával folytatott megbeszélés és a Vatikáni Levéltár által kiadott rövid jegyzék⁴ ismeretében úgy gondoltam, hogy a breveként jelölt privilégiumok felkutatásától remélhető eredmény.

A rendelkezésemre álló rövid idő alatt a mutatókönyvek közül a *Segreteria di Stato* anyagából a *Brevi Apostolici* mutatójával kezdtem a keresést (Indice 1202 Rubricelle). Ebben a kötetben azonban csak 1908 és 1967 közötti anyagot lehet megtalálni. Ezen kívül – a szakirodalomban talált utalás alapján – a *Camera Apostolica – Diversa Cameralia* mutatói közül a 124-es kötetet néztem meg. Ebből a kötetből azonban csupán azt lehetett kideríteni, hogy az általam kutatott korszakban, mely pápák bocsátottak ki bullákat, illetve breveket. A kutatóterem referensétől kért tájékoztatás jóvoltából végül az *Index Brevium* sorozat (Indice 738) 8. kötetében találtam meg az általam kutatott korszak breveinek regesztáit. Ezek 1537-től kezdődően tartalmazzák a dokumentumok rövid tartalmi kivonatát, megadva a jelzetüket is. Az átnézett regeszták (1r–261r) között mindössze nyolc olyan utalást találtam, amely alapján a kikért dokumentumtól várható a könyvkiadásra vonatkozó adat. Ezek jelzeteit, rövid tartalmukat följegyeztem, de a teljes szövegű anyag kikérésére időm már nem maradt.

A Vatikáni Levéltárban végzett munkám alapján egyértelművé vált, hogy a vonatkozó pápai bullák szövegének felkutatása jóval hosszabb időt igényelne, mint amennyi ez alkalommal a rendelkezésemre állt. A kutatásra a levéltárban csak a délelőtti órákban volt lehetőségem. 9

³ [Pirro Ligorio]: Libro di M. Pyrrho Ligorio Napolitano Delle antichità di Roma nel quale si tratta de' Circi, Theatri et Amfitheatri con le paradossi del medesimo autore... Michele Tramezzino, Venezia, 1553.

⁴ Indice dei Fondi e relativi mezzi di descrizione e di ricerca dell'Archivio Segreto Vaticano 2011, Stabilimento Tipografico „Pliniana”, Città del Vaticano, 2011.

6. Az ösztöndíjjal kapcsolatos gyakorlati észrevételek

A 2012. évre elnyert ösztöndíj rendkívüli előnye volt, hogy két hónapot tölthettem Rómában. A különböző ünnepnapok, a könyvtárak szünnepjai, rövid – olykor rendszertelen – nyitvatartási idejük két hónapnál rövidebb idő alatt szinte lehetetlenné teszik a kutatást. A két hónap alatt tizenhét olyan alkalom volt, amikor vagy valamennyi könyvtár, vagy ezek egy része különböző okok miatt zárva tartott. (Kivételt jelentenek a vatikáni gyűjtemények, amelyek rendszeres nyitvatartási idejükkel és szabályos működésükkel nem okoznak meglepetéseket és kiegyensúlyozott munkát tesznek lehetővé.) Az állami gyűjteményekben a legjobb hatásfokkal olyan módon lehetett kutatni, hogy több könyvtár nyitvatartási idejét összehangolva, a csak délelőtt elérhető gyűjtemények mellett az egyes, meghatározott napokon délután is nyitva tartó könyvtárakban váltakozva dolgoztam.

A római ösztöndíj ugyancsak nagy előnye volt, hogy szállást a Római Magyar Akadémia biztosított, amelynek központi fekvése a legtöbb intézményt viszonylag könnyen elérhetővé teszi, a munkatársak ismeretei pedig komoly, közvetlen támogatást jelentenek. A gyorsan kézhez kapott ajánló levelek, igazolások, a munka megkezdését nagyban segítették. Az Akadémia munkatársai a mindennapi élet során felmerült kérdésekre is azonnal válaszolva számos esetben adtak igen hasznos és szíves segítséget.

A Rómába kutatni indulók – véleményem szerint – akkor tudnak igazán eredményesen dolgozni, ha legalább elemi szinten tudnak olaszul. A gyűjtemények tudományos munkatársai az anyanyelvükön kívül természetesen beszélnek más idegen nyelven is, azonban azok a munkatársak, akikkel a kutatók rendszeresen és a leggyakrabban kapcsolatba kerülnek, rendszerint csak olaszul tudnak. Számomra a nyelvismeret rendkívül megkönnyítette a helyenként nem csekély adminisztratív teendők lebonyolítását, a kollégákkal való közvetlen kapcsolat kialakítását, jóindulatuk megnyerését. A kutatóhelyek mindegyikén nagy türelemre, megértésre, rugalmasságra és a római sajtós „időszemlélet” tudomásul vételére van szükség. Ha valaki csak a szabályok alapján, azokra hivatkozva gondolja megkapni a tanulmányozni kívánt anyagot – nem egyszer bosszúsággal töltheti ideje nem kis részét.

Bizonyosan előnyt jelent, ha valaki úgy kezdi a kutatást, hogy nagyobb mennyiségű, azonos jellegű dokumentumot keres és biztosan ismeri azokat a jelzeteket, amelyek a konkrét, keresett anyaghoz vezetnek. Abban az esetben, ha egy téma forrásait, szakirodalmát kell felkutatni, az eredmény eléréséhez sokkal többi idő és türelem szükséges.

Számítani kell arra is, hogy a római levéltárakban, könyvtárakban a kutatók tájékoztatása, a forrásanyagról nyújtott felvilágosítás közel sem éri el a hazai színvonalat. Az egyéni találékonyságra, az előzetes ismeretekre sokkal nagyobb szükség van, mint itthon. Különösen az intézménytörténeti ismereteket gondolom fontosnak, mert ezek alapján nem egyszer sikerült mind a keresett levéltári, mind a nyomtatott anyagot megtalálnom.

Az egyes könyvtárak munkatársai közül a következők voltak azok, akiktől a legtöbb segítséget kaptam, akikhez kérdéssel, kéréssel lehetett fordulni, és akik a jövőben is bizonyára segítséget adnak az ösztöndíjasoknak:

- Accademia Nazionale dei Lincei – Biblioteca (Biblioteca dell'Accademia Nazionale dei Lincei e Corsiniana di Roma)

Dr. Marco Guardo (igazgató, minden kérésemet azonnal támogatva azok teljesítését nagyvonalúan engedélyezte). Dr. Ebe Antetomaso (régii nyomtatványok gyűjteménynek vezetője). Andrea Dibitonto (az ügyfélfogadás, a kutatóterem és a sokszorosítás felettese, a különböző kérelmeket, engedélyeket nagyvonalúan hagyta jóvá). Angelo Capocci (ügyfélfogadás). Stefano Bastianelli (sokszorosítás; egyéni és ebben az évben könyvtári fényképezésre lehetőség nem volt, a modern anyagból fénymásolatok készítését 10

biztosította). Francesco Donzelli, Francesco Longo, Giuseppe Strazzere, Yannik Tovadi (a kért anyagot mindig készségesen és gyorsan kaptam meg tőlük).
- Biblioteca Angelica

Daniela Scialanga (igazgatóhelyettes – a térképek, a régi metszetek gyűjteményének vezetője; a külső fényképésznek igen rugalmasan engedélyezte, hogy a térképekről felvételeket készítsen számomra). Claudia Giobbio (olvasótermi munkatárs – felvilágosításaival a kézikönyvtárban, a fénymásolatok készítésében volt segítségemre). Alessandro Piva, Maria Grazia D'Agui, Marco Corsi, Rita Cappelú (a kért könyveket, atlaszokat a lehető leggyorsabban keresték elő, ami nem egyszer a megváltozott jelzetek miatt komoly ismereteket, és utánajárást is kívánt).

- Istituto Nazionale per la Grafica (Calcografia Nazionale con il Gabinetto Nazionale delle Stampe)

Istituto Nazionale per la Grafica – Calcografia: Giovanna Scaloni (a nyomólemezek referenseként a belső adatbázis és a megbeszélésünk alapján a nyomólemezek leltári számait azonnal összegyűjtötte számomra és a lemezek kutatását engedélyezte). Signora Schillizzi (a nyomólemezek raktárában tőle kaptam meg a lemezeket és biztosította a kutatást még a munkaidőn túl is).

Istituto Nazionale per la Grafica – Gabinetto Nazionale delle Stampe: Danila Rizza, Francesca Orobi (a nyomtatott metszetek jelzeteit a belső adatbázisból a legkészségesebben keresték ki, a kért anyagot a raktárból azonnal megkaptam tőlük, a fotózásban is minden téren segítségemre voltak).

Istituto Nazionale per la Grafica – Fototeca: Gabriella Golluccio (a metszetekről már meglévő fotókat azonnal kikereste, alapos és részletes felvilágosítást adott a térítéses fényképezésről és a saját fotózás lebonyolítását nagyban segítette).

7. Az ösztöndíjas tevékenység eredményei

7.1. A 2012. évi kutatómunkám legeredményesebb részének a Biblioteca Lincei 29.K.1. kötet térképeinek teljes körű leírását tartom. A gyűjtemény nagysága már a leírások elkészítése során olyan összefüggéseket sejtetett, amelyek felismerése csak az egyes térképek vizsgálatával nem lenne lehetséges. Egy adatbázis elkészítése után látom lehetségesnek a mélyebb elemzést. Külön örömet jelentett számomra az anonim Hungaria-térkép szakirodalmunkban korábban nem ismert új példányának megtalálása.

A térképgyűjtemény egészéről készített leírásaim vezettek arra a gondoltra, hogy ezek alapján elkészíthető lenne a kötet katalógusa, amelyet a Biblioteca Linceivel közösen esetleg meg is lehetne jelentetni. Elképzelésemet először Molnár Antallal, a Római Magyar Akadémia igazgatójával beszéltem meg, akinek rövid összefoglalást is készítettem a lehetséges együttműködés megbeszéléséhez. Molnár Antal a felvetésemet kedvezően fogadta.

A könyvtárban is felmerült a katalógus elkészítésének gondolata. Dr. Ebe Antetomaso jóvoltából két alkalommal is beszélhettem Vladimiro Valerio velencei professzorral, aki – többek között – Lafreri tevékenységét kutatja. Valerio professzor egyrészt érdeklődött a könyvtár térképeinek feldolgozása iránt, másrészt segítségéről biztosított egy esetleges velencei kutatás esetében. Végül dr. Marco Guardo, a Biblioteca Lincei igazgatója jelezte számomra, hogy szerencsésnek tartana egy megbeszélést dr. Ebe Antetomasóval és velem, amelyen a feldolgozás lehetőségeit tisztázhatnánk. A hazai és az itáliai gyakorlat ismeretében többféle megoldást is elképzelhetőnek tartok és bízom abban, hogy az együttműködés valóban létrejöhet. A nyári szünet után talán már az ősz folyamán meg lehetne kezdeni a megbeszéléseket. A közös munkában való részvétel számomra nagyon tanulságos lehetne és nagy örömet is jelentene.

Az ösztöndíj megítélését és a római kutatások lehetőségét ezúton is hálásan köszönöm!

Budapest, 2012. szeptember 22.

(Dr. Bak Borbála)